

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :

Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü

NEŞİR HEYETİ

ORD. PROF. Dr. REŞİD RAHMETİ ARAT

Prof. FAHİR İZ (Türkiyat Enstitüsü) - Prof. Dr. ABDÜLKADİR KARAHAN
Müdürü
Doç. Dr. ÖMER FARUK AKÜN

İSTANBUL, EDEBİYAT FAKÜLTESİ BAŞIMEVİ

1965

ler

8)
T

le-
iet
1

Resim IV « Mukaddimetü'l-edebe » in « Y » = Yozgad nüshasından bir örnek

HURUFİLİK VE MİR-İ ALEM CELÂL BİK'İN BİR MEKTUBU

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI

Hicrî 796 yılı zilka'desinin altıncı perşembe günü (29. VIII. 1394), ikindiden sonra Tebriz'e bağlı Alınca'da öldürülen Fazlullâh-ı Hurûfî'nin kurduğu Hurûfîlik, ölümünden sonra halifeleri tarafından, İran'dan ziyâde Anadolu ve Rumeli'de yayılmıştır.

Daha Selçuklular devrinde Baba İlyas adına tertiplenen Babalılar isyânı (638-1240), Anadolu'daki Bâtîni cereyanın devlet idaresi yıkmayı hedef tutacak kadar kuvvettendiğini bize gösterdiği gibi, Kadı Ahmed-i Niğîdî'nin «El-veledü's-şefik ve'l-hafidü'l-halîk»'mdan, Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk Baba'nın çevresinde toplanan ve «Tapduklar» denen zümrenin dahi halk tarafından Mubâhi ve Bâtîni tanındığını öğreniyoruz. Müellife göre göçebeler, Gökbörü-oğulları, İlmin ve Turgut boyları, Loluva ilindeki Tahtacılar, bu ildeki mâdenlerde çalışan kömürcüler hep aşırı ve şerîata aykırı inançları gütmekteler.¹ Hiç şüphe yok ki, Tapduk Baba'nın şeyhi olan Saru Saltuk ile Rumeli'ye geçen göçer-evli Türkmenler arasında, bu boylardan ve bu kanaati güdenlerden birçoğu, oralarda kalmış, bir kısmı da sonradan Halil Ece'nin başbuğluğunda Anadolu'ya göçmüş ve Bedreddin isyânına katılanların mühim bir kısmını bunlar teşkil etmiştir². Bugün bile Alevîler içinde, Rumeli'deki Bedreddin Süfîleri, Simavna Kadısı-oğlu'nu pîr tanır ve Bedreddin ocağına bağlıdırlar.

XV. yüzyılda Âzerbaycan ve İran'ı elde eden Safevîler, İran'da kendilerini Ca'ferî mezhebinin (İsnâ-Aşeriyye) hâdimi gösteriyorlar, dînin zâhirine aykırı inanç güden zümrelere serbestlik vermiyorlar,

¹ Abdülbakî Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî nefesleri*, İstanbul 1963, s. 271-273.

² Bk. Yunus Emre ve tasavvuf adlı eserimiz (İstanbul 1961), s. 29. Barak ve Saltuk Babalar ile Tapduk için bk. aynı eser, s. 17-50.

onları da Sünniler kadar tehlikeli görüyorlardı. Fakat buna karşılık, Anadolu'yu içten elde edebilmek için gönderdikleri halifeler, Alevilere, Bâtınî zümrelere Safevîleri bir «Mehdî» mübeşşiri, hattâ «İmâm» tanıtıyorlardı³.

Fazlullâh'ın halifeleri arasında, Anadolu'nun birçok yerlerini gezen, rivâyete göre Ankara'ya gelip Hacı Bayram (833/1429-1430) ile görüşmek isteyen, fakat muvaffak olamayan, nihâyet 807'de (1418), Haleb'de derisi yüzülerek öldürülen ve ölümündeki fecâatle de, şiiri kadar büyük bir şöhret sağlayan Nesimî ile Tireli Abdülmecîd ibn-i Feriştah İzzeddîn, Hurûfilîğin Anadolu'da yayılmasında büyük bir rol oynayanlardır. Tireli Abdülmecîd, Fazlullâh'ın halifelerinden Seyyid İshak'ın «*Hâbnâme*»sini, Ebu'l-Hasan-ı İsfahânî'ye atfen türkçeye çevirmiş⁴, yine hurûfilîğe âit «*Hidâyetnâme*» adlı eserini, 838 Rebiülevvelinde (1434) te'lif etmiş⁵, «*Âhiretnâme*»⁶yi yazmıştır. Aynı müellifin, Fazlullâh'ın «*Câvidannâme*»sini telhîs eden «*Işknâme*» adlı mensûr bir risâlesi daha vardır ki, bu risâle İstanbul'da, XIX. yüzyılda taşbasması olarak bir kaç kere basılmıştır.

Osmanoğulları ülkesinde Hurûfilîği yayan, yalnız bu iki kişi değildir; bu ayrı bir konu olmakla beraber burada, bir kişiden daha bahsedeceğiz.

Konya Müzesi Kütüphânesinde, nr. 1723'de kayıtlı mecmuada, Fazlullah'ın halifelerinden Seyyid Şerîf, manzum bir mektubunda:

*Lîkin alelhusûs azîz-i lâtif-sun'
Yâ'nî semiyî-i Hayder-i Kerrârâ selâm*

*Bâsed be benegîş tevakkû' ki ez Şerîf
Gâyed cenâb-ı câmi'-i atvârâ selâm*

*Pîr Ahmed u berâder-i cânîş Âydın
On her du râhat-ı dil u eskârâ selâm*

³ bk. *Alevî-Bektaşî nefesleri*'nin 6. bölümü: «İran'a bağlılık», s. 83-88.

⁴ Bir nüshası, İstanbul Üniversite Kütüphânesi türkçe yazmaları nr. 9385'dedir. «*Hâbnâme*»nin 1214 h. (1799) da yazılmış bir nüshası, İstanbul Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî yazmaları nr. 1042'de kayıtlı mecmuadadır.

⁵ Aynı mecmua, 53 b - 73 b.

⁶ Aynı mecmua, 73 b - 93 a.

*Zon pes reved be-zâviye vu bâsed âstan
Gâyed zi bendegân der u divârâ selâm*

beyitleri ile, Pîr Ahmed ile can kardeşi Aydın'a selâm yollamakta (137^b-138^a); başka bir manzûm mektubunda da:

*Arza dih derdmendi-î mârâ
Şevk-ı in cân-ı bî ser u pârà*

*Hâssa der hidmet-i Emîr-i Kebîr
Biresan şevk-ı in hakîr-i fakîr*

*Fahr-i erbâb-ı fazl Pîr Ahmed
On mueyyed be devlet-i sermed*

beyitleri ile gene Pîr Ahmed'e selâm göndermektedir (142^a). İkinci mektuptan açıkça anlaşılıyor ki Pîr Ahmed, emîrdir, ebedî devletle müeyyedir. Hicrî 700 sularında (1300-1301) Aydınoğulları devletini kuran ve 734 hicrîyedek (1333) hüküm süren Aydın Bey'in adı, 1394'te öldürülen Fazlullâh'ın halifesi Şerîf'in mektubunda geçemez. Bu bakımdan «Emîr-i Kebîr Pîr Ahmed», Karamanoğullarından olup Fâtih ile çağdaş bulunan ve Karaman ülkesinin, Osmanoğulları devletine ilhâkından sonra 874'te (1469) kardeşi Kâsım ile müştereken saltanata kıyâm eden, nihâyet 880'de (1475), Şam civarında ölen Pîr Ahmed olsa gerek⁷. Pîr Ahmed'in Kâsım, İshak, Alâeddin, Süleyman ve Nûre Sûfî adlı beş kardeşi vardır⁸.

İhtimâl bunlardan birinin bir adı da Aydın'dır: yahud da bu Aydın, sulbî kardeş değildir de, ilk mektupta zikredildiği gibi, bir «can kardeşi»dir.

* *

Osmanoğulları ülkesinde, Hurûfilîğin saraya kadar nüfuz ettiğini görüyoruz. Fahreddîn-i Acemî (865/1460), pâdişâhın Hurûfilîlere temâyülünü vezir Mahmud Paşa'dan (879/1474) duymuş, şeriat adına nüfûzunu kullanarak Hurûfilîleri, Edirne'de, Üç-şerefeli câmi'in müderrisi bulundu-

⁷ Halil Edhem, *Düvel-i ıslâniye*, İstanbul 1927, s. 298- 299.

⁸ Halil Edhem, *Karamanoğulları hakkında vesâik-i mahkûke*, s. 48.

ğu anlarda diri-diri yaktırmıştı⁹. Latîfi, «Tezkire»sinde, Temennâyî'den bahsederken bu olayı anlattığı gibi¹⁰, Hâmidî de, Osmanlı ülkesinde ilk yazdığı kasidede bu olayı belirtir¹¹. Bu çok şiddetli te'dibe, hele Yavuz'un, Anadolu'daki bütün Şîi-Bâtınî zümreleri imhâ etmek ve Bâtınlığın kökünü kazımak gayretine rağmen Kalenderî, Abdâl, Câmî, Haydarî gibi adlar altındaki zümrelerin, fa'âliyetlerine devâm ettiklerini Kanûnî devrinde, Kalenderân-ı Râfızîyân'ın zâviye ve hânîkahlarının yıkılmasından ve kendilerinin, Osmanlı diyârından sürülmelerinden anlıyoruz¹².

* * *

Şimdi sunacağımız vesika da bu devirlerde Hurûflüğün ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Bu, XVI. yüzyıl şâirlerinden ve devlet ricâlin-den olup 982 hicrîde (1574-1575) vefât eden Celâl Bik'in manzum bir mektubudur. Ahdî (1002/1593-1594), Celâl'in Manastırlı olduğunu, tasavvuf meyli olup mutasavvifâne eş'ârı bulunduğunu, «*Sa'd ü Saîd*» adlı munâzara yollu bir kitabı ile manzum «*Avâmil şerhi*» ve «*Hüsn-i Yûsuf*» adlı bir kitabı olduğunu söylüyor. Beyânî (1006/1598), Mîr-Âlemlik rütbesine kadar çıkmışken "bir sebeble şeref-i sohbet-i pâd-şâhîden mehcûr" olduğunu bildiriyor; fakat bu sebebi belirtmiyor. Hasan Çelebi (1012/1603), "Kalenderân-ı tarikat" ile diyâr-ı Arab ve Şam ve Haleb seyâhatinde, Hama Beyi Ca'fer Çelebi'ye intisâb ettiğini, bu sûrette yükseldiğini, Riyâzî de (1054 h.—1644), "Bâzı cerâim isnâ-dı ile meclis-i pâdşâhîden" dûr olduğunu söylüyor. Fâizî (1031/1621), alelusûl birkaç parça şiirini alıyor. Âli (1008/1599), bize bu zâtın nazardan düşmesindeki sebebi açıklamaktadır: Adı Hüseyin, mahlası Celâlî olan bu şâir, Manastırlıdır. Tımar sâhibi olup Şam ve Haleb'e gitmiştir. Hama sancak beyi ile âşinâlık peydâ etmiş, pâdişah lalâlığına nâ-îl olmuştur. Selim II devrinde Emîr-i Âlem olmuşken vezîr-i Âzam ve dâmâd Muhammed Pâşâ-yı Tavîl (Sokollu; ölm. 987/1579, Bk. Hadîkatü'l-vüzerâ, İstanbul, 1271, s. 32-34), Ebu's-Suûd (982/1571)

⁹ Şakayık-ı nâ'mânîye tercümesi, İstanbul 1289, s. 81-83; Hasan-Beyzâde, *Tarih*, 78 b.

¹⁰ İstanbul 1314, s. 110-111.

¹¹ *Külliyât-ı Divân-ı Mevlâna Hâmidî*, (uşr. İ. H. Ertaylan), İstanbul 1948; 884 ramazan evâsıtında yazılmış nüshanın tipki-basımı, s. 234 ve Önsöz, s. 10.

¹² *Nişancı tarihi*, İstanbul 1279, s. 234-235.

ve Şeyh Nûreddin-zâde ile (981/1574) husûmeti vardır. Âli, pâdi-şâha mukarrebken, "ba'zılar kavlince reddine bâis, Fazl-ı Hurû-ffî'nin *Câvidân* nam mecmûa-i muzahrafâtına râğbetden hâdis oldu" sözleri ile gözden düşmesinin sebebini bildiriyor. Celâl, Şam'a beyler-beyi ta'yîn edilmişken azlediliyor; sılasına gitmesine izin veriliyor. Yolda, ikinci konakta:

*Bû çeşm-i hun-feşânım giryân olub kalur mı
Seğl-i sirişkim âhur ummân olub kalur mı*

matlâ'lı bir gazel yazıp gönderiyor. Birkaç gün sonra:

*Bunca feryâdım işitdin dimedin dâd ideyin
Sen ki dâd itmeyesin ben kime feryâd ideyin*

matlâ'lı bir gazel yazıyor¹³.

* * *

Celâl Bik'in «*Hüsn-i Yûsuf*» adlı manzum risâlesinin bir nüshası, İstanbul Üniversite Kütüphanesi TY, nr. 1872 'de, Rıza Paşa kitapları arasındadır. Bu eser Selim II adına yazılmıştır. Mukaddimede:

*Şâhdur anladam anı nice şâh
Hilkati nûr cismi zill-i İlâh
Ya'ni Sultan Selim-i âli-baht
Şeh-sûvar-ı semend-i pâye-i taht*

beyti ile bunu belirtiyor (8^b). 250 beyitlik mukaddimeden sonra, «*Me-hâsin-i mahbûb-ı binâzîr*» faslında güzelin, «*kâkül, zülf, cebîn, ebrû, çeşm...*» gibi mehâsinini, bu sözleri «*redif*» yaparak gazellerle vafediyor ve kitabını, bir kıt'a ile bitiriyor. 63 küçük yapraktan meydana gelen bu kitap onun, zamanındaki şâirler arasında kuvvetli bir yeri olduğunu gösteriyor. Dîvanını bulamadık; belki bir gün buluruz. «*Hüsn-i Yûsuf*» un mukaddimesindeki:

¹³ *Kühû'l-ahbar*, Üniversite Kütüphanesi, TY, nr. 5959, 459 a.

*Vech-i Âdemdür ahsen-i takvîm
Fehm ider ancak anı kalb-i selîm*

*Âdemi bilmez olmayan âdem
Ya'ni bû sırra olmaz mahrem*

*Sırr-ı esmâ semâda mücmeldür
Vech-i Âdem'de hem'mufassaldür*

beyitleri (6^{a-b}), onun inancını belirten beyitlerdir.

Celâl Bik, metnini sunduğumuz manzum mektubu da herhalde, kendisine Hurûfî denmesi dolayısıyla ve bu menkubiyet devresinde, yahud da biraz önce yazmış, Vezîr'e, Ebu's-Suûd'a, Nüreddin-zâde'ye, belki bir sûretini de pâdişâha göndermiştir.

Bu mektuba, iki mecmuada rastladık. Bu mecmuafarın biri Konya Müzesinde, Abdülbaki Gölpınarlı yazmaları arasında, nr. 71'de kayıtlı mecmuadır.

Bu mecmua, mıklâpsız meşin ciltle ciltlenmiş, fersûdedir ve birçok yerleri okunamaz bir hale gelmiştir. 19 x 11, 5 eb'adındadır ve 99 yapraktır. Yazı, 14 x 7, 4 kısmını kaplamakla beraber, yan taraflarının yukarı, aşağı, sağ ve sol kısımları da mâil olarak yazılmıştır. Yazı güzel bir nesihtir. Başlıklarda, şiirlerin kimlere ait olduğu surehla yazılmıştır. Her sahîfede 23 satır vardır. 1a-3a; 42a-46b-58a; 79a-90a ve 92a-99a yapraklarında, ayrı yazılar ile yazılmış şiirler var. Öbür yapraklar, aynı nesihle yazılmıştır. 3b-22b de, Ârifî, Garîbî, Âlî, Rûhî, Gazâlî, Nürî, Zâtî, Askerî, Hayâtî, Gubârî v. s. nin tercileri vardır. Bunların arasında, «*Tercî-i bend-i Celâl Bik*», 12a-b yapraklarında yer almaktadır. Tercilerden sonra Kânî'nin Kanûnî'ye arzı, Taşlıcalı Yahyâ'nın tercî'i, Edirneli Vâlihî'nin «*Şikâyetnâme*» si Rahmî'nin, Yenişehir güzelleri hakkında bir «*Şehrengiz*» i, Sâî'nin Sâ-nî adlı birisinin ilhadı hakkında «*Hikmetnâme*» adlı bir mesnevîsi, Azîzî'nin tercî'i, tarihler, Kânûnî'nin oğlu Mustafa Sultan'a, Kanûnî'ye şehzâdelere mersiyeler, onlardan sonra müseddesler ve kıt'alar gelmektedir. Tarihler arasında, Bâkî'nin Kâ'be kadısı oluşuna, Ebu's-Suûd'un ölümüne, Bâyezîd Sultan'ın İran'da dört oğlu ile öldürülmesine, İskender Çelebî'nin çesmesine, Karadesterdar'ın Budun beylerbeyi oluşuna, Sultan Süleyman'ın, Selim II' in tahta geçmesine ve daha bir çok önemli

olaylara ait tarihler var; bunlar, 933 ile 1043 arasında (1526-1633) dir. Celâl Bik'in mektubu, 25 a-27 a yapraklarında yer almıştır.

* * *

İkinci mecmua, İstanbul Üniversite Kütüphânesinde, Türkçe yazmaların 971 numarasında kayıtlıdır. 20 x 12, 8 eb'adında olan bu mecmua da 99 yaprağı muhtevîdir. Bu mecmûada Mîr-Hond tarihinden bazı kayıtlar, İbni Kemâl'in şiirleri, Tâlibî adlı bir şâirin Çivizâde'ye (995/1586-1587) vefat tarihi, Attâr'ın «*Mansûrnâme*» sinden bir parça, manzum bir hadis tercemesi risâlesi, gazeller, tahmisler v.s. vardır. «*Mansûrnâme*» nin sonunda şu ketebe var :

انتخاب کردهام از منصور نامه تمام شد این نظم
شریف بعون الله تعالى در شهر قسطنطنیه در ماه
جمادى الاولى فى ۳ در وقت بعد العصر
حرره الفقير سليمان الاورنوسى ۹۹۴
رحم الله تعالى
ولوالديه

Bu mecmûda Celâl Bik'in mektubu, «*Kasîde-i Celâl Bik mavvarallâhu kabruhû*» başlığını taşımaktadır. (78 a - 79 b yapraklarında).

Görülüyor ki, her iki mecmûa da aynı yüzyıla, Celâl Bik'in yaşadığı çağa âiddir ve bu bakımdan cidden değerlidir. Celâl Bik, bu mektubunda Bâyezîd'in, o kadar yüce mertebesi olduğu halde yedi kere sürüldüğünü, Mevlânâ'nın, «etrâk» tâ'nından, yâni kaba-saba, köylükentli kişilerin kınamasından dertlere düştüğünü söylemekte (beyit, 12-14), kendisine rafz isnâdının iftirâ olduğunu bildirmekte, ondan sonra :

*Ehl-i Hakk'a Hurûfidür dirsın
Sen ki 'ilm-i ledünde kâsırısın*

*Vâkıf oldın mı sen Hurûfî nedür
Mushafun cevher-i hurûfî (zurûfî) nedür*

*Nûrdur ismi vü sıfâtı anun
Müfredâtı mürekkebâtı anun*

*Şübhe yok olduğunda Şeytânî
Kadh idenler hurûf-ı Kur'ânı*

*Böyle mi oldu ragbet-i Kur'ân
Be karâ yüzli lâ'netî şeytân*

*K'ana mensûb olan olur zındik
Nûr-i Kur'ân'a bu midur tâsdik*

*Hamdü lillâh akîdemizdür hûb
Harf-i Kur'ân'a olmuşuz mensûb (b. 66-72)*

beyitleri ile Hurûfî olduğunu müevvelen ıkrâr etmekte, hattâ Hurûfiliğin müdâfaasını yapmaktadır.

*Yüzünü yur vuzû ile ahmak
Gusl ile hiç olur mu kâra taş ak*

beytinde hem bir cinâs yapmakta, hem abdestin remizleri olduğunu bildirip gene inancını belirtmekte (b. 83) :

*Bunca tâat kıarsın iy gammâz
Nedürür anladın mı sırr-ı namâz*

beyti ile de aynı inancı kuvvetlendirmekte (b. 84), 86. beyitte, Hurûfîlerin en kuvvetli dayanaklarından biri olan ve "Mi'râc gecesi, rabbimi, kıvrık saçlı, bıyiksız, sakalsız bir delikanlı şeklinde gördüm" meâlinde bulunan hadîse işâret etmekte, kendisine «ışık» denmesini, gûyâ reddetmekle beraber :

*İşık olmak yiğ olmadan eşşek
Hardan ebterdürür murâyî ne şek*

beyti ile (b. 93) «ışık» olmayı da kabûl eylemektedir¹⁴.

* * *

¹⁴ « I ş ı k » için bk. *Yanus Emre divânı* (nşr. A. Gölpınarlı), İstanbul 1948, c. II-III, 677-679.

Birinci mecmûadaki tercî, beş benddir ; her bendi, onbir beyittir ve tercî beyti :

*Âb-ı Hayvan mısın nesin ey mey
Lâ'l-i cânan mısın nesin ey mey*

beytidir. Kanûnî'nin zamânında Selim II'in padişah olacağına dâir Ahdî ve Âşık Çelebi'de (979/1571) bulunan ve belki de Selim II zamânında rütbesinin yükselmesine sebep olan şu kit'a da, bu mecmûada mevcuttur (91 a) :

*Dân gece vâkı'ında bir pîre
Didim ey şeyh-i âkıl ü dânâ*

*Hazret-i pâdşâh-ı devrânın
Penç şehzâdesi ki var zibâ*

*Biri bebr ü birî peleng biri şîr
Biri Sîmurg u birisi Ankâ*

*Kangısı tâc u tahta mâlik olur
Kangısıdur cihanda Hızr-ı bakâ*

*Bana bû sırrı didüm i'lâm it
Didi Hayrû'l-umûri avsatuhâ*

* * *

Celâl Bik'in sülûs ve nesih yazılarını Şeyh Hamdullâh'tan temişuk etmiş bir hattat olduğunu da kaydedip¹⁵, onun hâline pek münâsib olan şu :

*Hallâk-ı cihan âleme kıldıkda tecellî
Her şahsı birer hâl ile kılmış mütesellî*

beytini de yazarak mektûbunun metnini veriyoruz :

¹⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtin*, İstanbul 1928, s. 178.

Be - tariki'l - mesnevi Mir-i 'alem
Celâl Bik'in Vezîr-ı â'zam ve Müftî-i
Ekrem ve Nûrüddîn - zâde'ye itirâz ve
cevâbıdur ki zikrolunur¹

25 a

- 1 Yine iy dil cevâba ol hâzır (Ü. 78 a)
Ehl-i Hakk'a Hudâdurur nâzır
Sahara sihrüdür suâl-i hasûd
Yed-i beyzâ katında hod mevcûd
Sıhr-i Fir'avn itmesün seni zâr
Eyle su'bân-ı şî'rüni ızhâr
Olmasaydun nihâl-i ber-hordâr
Taş atar mıydı sâna her cerrâr
Hâlet-i dehr özge hâletdür
Gâh şâdiyy ü geh melâletdür
Geh birî gâh birî gâlibdür
İkisî birbirîne mücibdür
Ehl-i hikmet bu hâlete câzim
Şâd u gam birbirîne müstelzim
Ya'ni Nümrûd'ı eylesem² teslîm
Anlanılmaz makâm-ı İbrâhîm
Lecc-i Fir'avn'e düşmese Mûsâ
Olmazdı asâsı ejderhâ
- 10 Ger Ebû-Cehl olmasa mürted
Zâhir olmazdı mu'ciz-i Ahmed
Evliyâ hod belâya hâzırdur
Lûtf-ı Hak mübtelâya nâzırdur

¹ Bu başlık, bizim mecmûamızdadır; Üniversite Kütüphanesi nüshasında (= Ü)
«Kasîde-i Celâl Bik navvarallâhu kabrahu» başlığı var (78 a).

² eylese: Ü.

Hazret-i Bâyezîd-i Bistâmî
Anılırken hulûs ile nâmi

Kıldılar yeddi def'a tard-ı bilâd
Dâd ahmakların elinden dâd

Yine Munlâ Celâl-i Rûmî hem
Ta'n-ı etrâkden³ olub pür gam

Sâlikin⁴ birî eylemiş nâçâr
Bu⁵ azîz-i cihandan istifsâr

Evliyânın merâtibin kadrin
Derecâtın zehâgirin sadrın

Dimiş ol nûkte-dan o serverdür
Münkiri kangısınun ekserdür.

Sicn-i mü'mündürür fenâ dünyâ
Ehl-i Hakka zebânîdür a'dâ

25 b

Şol zaman bulur ehl-i dil tevîk
Kıla inkâr⁶ bir nice zindîk

20

Müşkil olur bir iki bed-sîret
Dahl ide ehl-i Hakka bî-illet

Cehldür cehl halkı münkir iden
Kibrdür ehl-i ilmi müdbir iden

Câhil ahvâle olamaz vâkıf
Ârifün hâlini bilür ârif

Cem⁷ olub ba'z-ı münkir-i bihad
Kimisî müsnid ü kimî müsned

Bize dahl ü taarruz itmişler
Cümle semt-i⁸ dalâle gitmişler

(Ü. 78 b.)

Nûkte-perdâz zann⁸ u gıybetde
Lîk İblîs gîbi gaybetde

³ idrâkden (Doğrusu bu olsa gerek. «etrâkden» olursa, kaba-saba, köylü tâifesinden mânâsına gelir).

⁴ Sâlik: Ü (yanlış; vezin düşer).

⁵ Bir: Ü (yanlış olduğu meydanda).

⁶ İkfâr: Ü. (Doğrusu bu).

⁷ ü: Ü.

⁸ ta'n: Ü.

Cin gibi kendüler nihân olmuş
 Habs-ı tıynetleri iyân olmuş
 Eglemişler bir iki nâ-hemvâr
 Yine kendü sıfatların ızhâr
 Nice bühthanlar eyleyüb isnâd⁹
 Sebs idüb gâh rafz u gâh ilhâd
 Biz de bu cümleye hitâb idelüm
 Ana¹⁰ bil-gayb ile itâb idelüm
 Alan olsun söz ortanun şâhım
 Ahz ider hissesîni bed-hâhın
 Kaşağı ele âlalum yârân
 Kocunur yâğıru olan hayvân
 Bab-ı sultan ki ka'r-ı deryâdur
 Südde-i Kâ'be-i muallâdur
 Bahr perr-i megesle zehr olmaz
 Bir hatâyîle kîşi kahr olmaz
 Kâ'be ise zünübâ râfî'dur¹¹
 Nass-ı kâti' beyan-ı vâki'dur
 Ger gedâ ger fakir u ger bî-dîn
 Dâhil olduğu günde olur emîn¹²
 Kîmyâdur ekâbirin nazarı
 Zer iderler nigâh ile mederi
 Bir kemal ehli kat' ider pâye
 Ola¹³ zill-i Hudâya hem-sâye
 Nice yıllar musahâbetde ola
 Rûz u şeb zill-i¹⁴ âfiyetde ola
 Kurb-ı sultan mukarrib-i Hak'dur
 Ana îren veliyy-i mutlakdur¹⁵

⁹ «İshâd» yazılmış, kenara «isnâd» olarak çıkmış ve bir «Sah» konmuş : Ü.

¹⁰ Recm : Ü. (Doğrusu bu).

¹¹ Zünübe dâfi'dur : Ü.

¹² Bizde, kâğıdın yırtık yerine bir kâğıt yapıştırılmış : bir önceki beyit tamamilesi örtülmüş; bu beytin de birinci mısraı, son kelime müstesnâ, kâğıdın altında kalmış.

¹³ Olsa : Ü.

¹⁴ İzz ü : Ü.

¹⁵ Bu beyit Ü. nüshasında yok.

40 Ana dahl itmek isteyen hardur
 Ne şek ol hâr¹⁶ hardan ahkardur
 Şâhlar mazhar-ı velâyetdür
 Kavl ü fi'lî kamu kerâmetdür
 İltifât eylemezler insâna
 Anı vaz' itmeyince mîzâna
 Olmasa bir kişide isti'dâd
 Şâh ile olmaz ârasında vedâd¹⁷
 Bu taarruz karîn-i sultâna
 İltir ol nâ-şinâsı¹⁸ küfrâna
 Nazar-ı şâhdı bulur mu sedâd
 Olmayan hilkatinde isti'dâd
 Şâhlar hem-rikâbına taş atar
 Kime tokınur anlamaz ol har
 Kendü re'ginde anların hâşâ
 Kangı güstâh idermiş istiğnâ
 Eyleyen kendü nefsinî tekmi'l
 Pâdişâhı¹⁹ kılır mı hiç techil
 50 Ola bir karn²⁰ işiginde 'abid
 Anı fehm itmemekdür emr-i bâ'id
 Bir karâ câhil ebter-i²¹ murdâr
 Fehm ide görmedin anun nesi vâ'r
 (Ü. 79 a.)
 Şükr ü insâf bir ganimetdür
 Rafz u ilhâd küfr ü ni'metdür²²
 Kîne hâşâ ki dîne nâfi' ola
 Bâ-husûs emr-i gayr vâki' ola
 Şer' ile kıssa k'olmaya müsbet
 Sâ-i zann eylemek virür zillet

¹⁶ «hâr» sözü bizde yok.

¹⁷ Bu beyit, Ü. de yok.

¹⁸ Nâsipâsı : Ü.

¹⁹ Pâdişâhın : Ü.

²⁰ Ola yıllarla : Ü.

²¹ Ebter-i : Ü.

²² Fikr ü ilhâd küfr ü ni'metdür : Ü.

Şübhe yokdur bunâ ki âsim olur
Har-i Deccâl gibi nâdim olur
Asl-ı nîk ehli²³ bil hatâ itmez
Kâfere mü'min iftira itmez
Mü'mine hod hatâ demek kâfir
Haml-i mü'min salâhadur zâhir
Sû-i zandan ibâ ider mü'min
Tutmaz²⁴ okuduğın o müstahsin
Budur ahlak-ı bed hakikat-i hâl
Ulema kavmi ola mâil-i mâl
Mühlikât ehline sıfât-ı kerîm
Şîr-i²⁵ şekker görine mâl-ı yetîm
60 Hîle-i şer'â vakf ola takvâ
Zaleme kavline uya fetvâ
Vâiz u şeyh kapu kapu geze
Bize miskinler içre ola meze
Lâzım îken musâlahat ilkâ
Halka şirretle eyleye igvâ
İy muhallid murâiy ü tarrâr
Ehl-i irfânı eyleme inkâr
Ne hulûsin ne hod var ihlâsin
Meylin ikbâlinedür eşhâsin
Hîle vü hud'adur işün mutlak
Sende hâşa k'ola mahabbet-i Hak
Ehl-i Hakk'a Hurûfidür dîrsin
Sen ki 'ilm-i ledünde kâsırsın
Vâkıf oldun mı sen Hurûfî nedür
Mushafun cevher-i hurûfî nedür²⁶
Nûrdur²⁷ ismi vü sıfâtı anun
Müfredâtı mürekkebâtı anun²⁸

²³ Asl-ı bed : Ü.

²⁴ Dutmaz : Ü.

²⁵ Şîr ü : Ü.

²⁶ « Mushafun cevher-i zurûfî nedür » olsa gerek.

²⁷ Nûr : Ü. (Vezin bozuk).

²⁸ « Müfredât ü mürekkebâtı anun » olması gerek.

Şübhe yok olduğunda Şeytânî
Kadh idenler hurûf-ı Kur'an'ı
70 Böyle mi oldu ragbet-i Kur'an
Be karâ yüzli la'netî şeytân
K'ana mensûb olan olur zındik
Nûr-ı Kur'an'a bu midur tasdik
Hamdü lillâh akîdemizdür hûb
Harf-i Kur'an'a olmuşuz mensûb
Sen ki mensûbsın bu dünyâya
Olmadun râzî sırr-ı esmâya
Rûz-ı mahşerde cem'ola insân
Nâmelü nâmesi ola fermân
Gele yevmü'l-hitâb fasl u beyân
Yevme tüble's-serâir ola 'iyân
Kendözin²⁹ mü'min anlayan kâsır
Göre dünyâ-perest bir kâfir
Sen nice anlamışsın iy bed-hû
Sırr-ı tâ'at nedür ya sırr-ı vuzû'^c
'İlm bünyâdudur³⁰ furû' a'mâl
Bî-'ilim her 'amel zilâl-ı hâyâl³¹ (Ü. 79 b.)
Sana bû sırrı açmamış üstâd
'Amel ü kavlün oldu bî-bünyâd
80 'İlm-i zâhir 'amelden akdemdür
'İlm ile her 'amel müsellemdür
'Amele 'ilm vâcib ü lâzım
İkisî birbirîne müstelzim
Köre benzer mukallid imâni
Dikile birbirîne dâmâni
Yüzünü yur vuzû' ile ahmak³²
Gusl ile hiç olur mı kâra taş ak

²⁹ Kendüsin : Ü.

³⁰ Bünyâddur : Ü.

³¹ Bî 'ilim her 'amel dall u dalâl : Ü.

³² Yüz yumak yok vuzû ile ahmak : Ü.

Bunca tâ'at kılursun iy gammâz
 Nedürür anladın mı sırr-ı namâz
 Kişi mahbûbın anda bulmakdur
 Ya'ni mi'rac-ı mü'min olmakdur
 Munkat'ı ola kavm-ı nâşiden
 Ala hisse «Ra'aytu rabbî» den
 Tûr-ı Sînâ³³ Hak'ın inâyetidür
 Râfizıyy u Yezîd lâ'netidür
 Çehâr Yâr'un muhibbigüz biz ezel
 Bize isnâd-ı rafz ider ol kel
 Surh-ı ser dir fulâna ol 'âmî
 Kendünün surh-ı ser iken nâmi
 90 Gâh mulhiddürür dimiş geh Işık
 Çeşm-i huffâşa ibtilâdur ışık
 Işık olmamışuz Hudâ 'âlim
 Bize bühtanlar itmiş ol zâlim
 Oldı senden bu iftirâ sâdir
 Biz ışık olalum sen ol kâfir
 Işık olmak yiğ olmadan eşsek
 Hardan ebterdürür murâyi ne şek
 Kimden işitdi ola yuf borusun
 Âhiretde vire anun sorusun
 Cünbüş-i merd halka rûşendür
 Söyleyen zîr-i perdeden zendür
 Ertiğün sen Celâli kıl ızhâr
 Kahbe zenler zuhûr ider nâcâr
 Fahr-i âlem buyurmuş 'alel-ıtlâk³⁴
 Sûretu kesresil-vifâkı nifâk³⁵
 Er odur kim ola garâzdan pâk
 Ketm ider hakkı şirret-i etrâk
 Er olanlar ere olur³⁶ başa baş
 Karılar eyler ittifâki savaş

³³ Tâ'at-ı Sünni : Ü. (Doğrusu, karineden de anlaşılıyor ki, budur).

³⁴ Fahr-i âlem dimiş 'alel-ıtlâk : Ü. (Bu doğru ; bizimkinde vezin bozuluyor).

³⁵ « nifâk » yerine « şikâk » : Ü.

³⁶ Merd odur ki ola ere başa baş : Ü.

26 b.

100 Ben ki bir müstmend dervîşem
 Gonçe veş hâr-ı gamla dil-rîşem
 İ'tikâdım budur ki 'âbid olom
 Sünniyü mü'minü muvahhid olan
 Her kişiye suâl vâriddür
 Bahs-i şer'a cidâl fâsiddür
 Şübhesi olan eylesün tahrîr
 Kibr idense eylesün tahrîr³⁷
 Rû-be-rû olmasa eğer husamâ
 Fasıl olunmaz husûmeti şer'a
 Merd ba'de's-suâl 'âlim olur
 Sû-i zann ile herkes âsim olur
 Gıybet-i nâs³⁸ emr-i mühişdür
 İftirâ hod hatâ-yı fâhişdür³⁹
 Budurur müceb-i 'azâb-ı elîm
 Niyget-i katl-i nefis ifk-i 'âzim
 Vechi yok bir murâyi-i güm-râh⁴⁰
 Gûş-ker dum-burîde bir rûbâh
 Bu ma'ûle suâl ide şâha
 Ta'n iden⁴¹ âftâb ile mâha
 110 Tîg ile kazıyub başı kelini
 Kesme ider⁴² elîni vü dilini
 Pâdşâha k'ola hitâbı anun
 Seyf-i kâti' gerek cevâbı anun
 Mülk turmaz 'adâlet olmayıcak
 Söz tutulmaz⁴³ siyâset olmayıcak
 Dinle pendüm Celâli⁴⁴ âgâh ol
 Yola gir ehl-i işka hem-rah ol

³⁷ Kibr iden ye eylesün tahrîr : Ü.

³⁸ Gıybetü'n-nâs : Ü.

³⁹ Bu mısra yok; unutulmuş : Ü.

⁴⁰ Murâyi vü güm-rah : Ü.

⁴¹ Ta'n ide : Ü.

⁴² Kesmelerdür : Ü.

⁴³ Tutulmaz : Ü.

⁴⁴ Celâl : Ü.

Menzile azm it eyleme ârâm
 Zarar irgürmesün sanâ ded ü dâm
 İsm-i a'zam olursa fevz ü necât
 Ne gezend irgürür sana haşerât
 Nice cürmün nice günâhun var
 Subh ile şâm süz u âhun var
 Bâr u büngâhınun nihâyeti yok
 Cürminün fikr olunsa gâyeti yok
 Şehre gelmiş yatur nice har-vâr
 Hele tahmîle bir nice har vâr
 Yoğiken bû yüke tahammülümüz
 Bize virdî gınâ tevakkülümüz
 120 Hara muhtâc iken hele bû kez
 Hamdû lillâh ki hardan it⁴⁵ eşmez
 Geliniz sıdk ile du'â idelüm
 Hâlîka hamd ile senâ idelüm⁴⁶
 Vire insâf anlara Bâri
 Mahvola şirret ile inkârî
 Şeytanat zâil ola câhilden
 Ehl-i dil kurtıla erâzilden
 Sözleri hak ise mesâb olalar
 İki âlemde kâm-yâb olalar
 İftirâ ise olalar mağbûn
 Rûz-ı mahşer ebed mel'ûn⁴⁷
 126 Bu murâda icâbet ola karîn
 Ehl-i insâf olan disün âmîn

⁴⁵ At: Ü.

⁴⁶ Ü. de bu beyit, son beyittir ; bundan sonraki beş beyit yoktur, belki de ortadam bir kerrâse düşmüştür.

⁴⁷ Vezin düşük : « Rûz-ı mahşer olup ebed mel'ûn » olsa gerek. Bir kelime unutulmuş.

MAKALE-İ ZİNDANCI MAHMUD KAPUDAN

FAHİR İZ

Çok zengin ve çeşitli olan eski Türk nesri mahsulleri arasında biyografya örneklerine nisbeten az rastlanır. Bunlardan her bakımdan ilgi çekici olan ikisi ilk önce yabancı şarkiyatçıların dikkatini çekmiş ve almancaya çevrilmiştir : Andreas Tietze, *Die Geschichte von Kerkermeister-Kapitän, ein türkischer Seerüberromane aus dem 17. Jahrhundert*, Acta Orientalia, XIX, 1942, 152-210 ve R. F. Kreutel und Otto Spies, *Osman Agha, der Gefangene der Giauren*, Graz-Wien 1962.

Türk tarihi için bu tercümelerin ortaya konması çok faydalı olmakla beraber, Türk dili ve edebiyatı araştırmaları için bu gibi eserlerin asıllarının olduğu gibi yayınlanması gereklidir.

Andreas Tietze'nin almancaya çevirdiği metnin aslı İstanbul'da Köprülü Kütüphanesinde, Köprülü Hâfız Ahmed Paşa'nın vakfettiği kitaplar arasındadır ve 214 numaralı yazma mecmuanın ikinci eseridir. 1 a - 70 a'daki ilk eser « Makâle-i Tevârih-i Ma'reke-i Kandiye, sene 1077 » başlığını taşımaktadır. Yaprak 70 a-107 b arasında olup yayınladığımız eserin tam adı « Makâle-i zindancı Mahmud Kapudan berâ-yı feth ü zafer-keştî-i Maltîz-i la'in-i dûzah-mekîn » dir ve müellifi, Kahire tâcirlerinden Elhac Abdurrahman'ın Yûsuf isimli kölesidir. Abdurrahman 1084/1673'de kölesi Yûsuf'u azad eder ve kendisine bir miktar sermâye verir. Ticaret maksadı ile İstanbula gitmek üzere İskenderiye'den hareket eden köle Yûsuf yolda başından geçenleri bütün tafsilatı ile ve çok sade bir dille yazıp efendisine gönderir (70 b).

Elde bulunan tek yazma, Köprülü Hâfız Ahmed Paşa Kandiye muhafızı olduğu sırada (1157-1159/1744-1746), onun emri ile Giritli Süleyman bin Halil tarafından istinsah edilmiştir (107 b). Müstensih Süleyman 1106/1694 yılında Kahire'de bulunurken tacir Elhac Abdurrahman'ın oğlu Elhac İbrahim ile tanıştığını ve köle Yûsuf'un eserini onun nüshasından istinsah ettiğini (70 b) anlatıyor. İstanbul'da çıkan « Kurun » gazetesinin Ekim 1938'de ilâve olarak verdiği Niyâzi Ahmed'in